

**ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЯ НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС
ПО ГЕОГРАФИЯ**

Мария Маноилова

Идеята за интелектуализацията на труда в НР България е важно звено в многостранната работа на партията за осъществяване на задачата за висока ефективност, интензификация и високо качество на производството. Не случайно пред Националното съвещание на партийния, държавния и стопанския актив на страната др. Т. Живков отбелязва: „По-нататъшното изграждане на зрелия социализъм ще се извършва в условията на все по-широка интелектуализация на труда, на всички дейности в обществото“ (Т. Живков, 1980). Интелектуализацията е процес, който трябва да се реализира не само в материалното производство, но и във всички сфери на социалния живот. Това е новата стратегия на социално-икономическото и общественото ни развитие през настоящата петилетка, а и в по-далечна перспектива. За реализирането на повсеместна интелектуализация е необходимо да се подготвят необходимите кадри, което може да се постигне само чрез интелектуализация на образованието. Въпросът за интелектуализацията на учебния процес не е достатъчно разработен в педагогическата и методическата литература. Актуалността на проблема и неговата неразработеност ни насочи към неговото проучване. В едно кратко изложение не би могло да се обхванат всички въпроси, отнасящи се до интелектуализацията на учебния процес. В предложената статия се прави опит да се разкрие теоретическата същност на понятието интелектуализация на учебния процес, както и да се посочат методическите пътища за нейната реализация в обучението по география.

Същността на понятието интелектуализация се разглежда в трудовете на редица учени—философи, социолози, психолози, което води и до различни подходи към нейното интерпретиране — философски, информационен, социологически, психологически и др. Много труден за решаване теоретичен въпрос е да се подходи комплексно към отделните аспекти и да се даде обобщено същността на интелектуализацията. В научната литература това понятие се използва със смислова и функционална претовареност, което още повече затруднява неговото дефиниране. Интелектуализацията има редица сродни понятия: интелект, интелектуалец, интелектуален, интелектуалност и други.

Във всички случаи става дума за умствена или духовна способност, дейност, или за образован, културен човек. Оттук се извеждат и етимологическите различия между понятието „интелектуализация“ и „интелектуалност“. Това са близки, но не еднакви термини. Интелектуалността изразява състоянието, равнището на умствената, познавателната способност, а интелектуализацията е процесът на изменение на тези способности (Ал. Алексиев, 1981). В литературата се срещат редица определения за същността и съдържанието на това понятие. Проф. Н. Стефанов (1981) вижда интелектуализацията на труда в увеличаваната се способност на човека да влага все по-квалифициран умствен труд в една или друга дейност. Проф. М. Марков (1980) приема интелектуализацията в следните три аспекта: първо, увеличаване фонда на човешките знания, второ, процес на непрекъснато разширяване присъствието на знанието в човешката дейност и, трето, развитие на способностите на човека да мисли по за-

коните на логиката, да твори и прилага богатия арсенал от научни методи в своята непосредствена дейност. Всички цитирани определения са правилни, но недостатъчно пълни, защото не обхващат всички особености на този процес в отделни сфери на нашия живот. Съвсем основателно Н. Яхиел (1981) отбелязва, че е необходимо да се държи сметка както за общото, така и за специфичното в това понятие, отнасящо се до различните области на обществения живот, например „интелектуализация на индивида“, „интелектуализация на труда и производството“, „интелектуализация и образование“ и пр.

В наше време сме свидетели на едно силно проникване на науката във всички сфери на нашия живот. Внасянето на повече знания само по себе си все още не изпълва съдържанието на процеса интелектуализация. Много спряведливо същият автор я определя като процес на нарастване умението да се усвояват, преработват и прилагат знанията в индивидуалната и обществената практика. Това по същество означава повишаване способността да се действа целенасочено, съгласно изискванията на логиката на обективните връзки предаване на повече рационалност на духовно-практическата дейност на човека.

Тези постановки на Н. Яхиел в интерпретирането на това понятие ние възприемаме като най-задълбочени и по-пълно отразяващи особеностите на интелектуализацията, като сложен процес, който засяга не само материалното производство, но и сферата на нематериалното производство.

Какво по-точно следва да разбираме под интелектуализация на учебния процес? Този въпрос е обсъждан на редица форуми, направени са сполучливи опити за изясняване на неговата същност и съдържание. Много често възниква дилема — не е ли по същество учебният процес интелектуален? Да, с право може да се определи учебният процес като такъв, защото той обхваща умствената дейност на учениците, и то в нейното постепенно усъвършенствуване. Но при съвременната интерпретация на интелектуализацията на учебния процес не е достатъчно това разбиране. Съвсем основателно Вл. Топенчаров (1980) пише, че пътят към всестранната интелектуализация на материалното производство минава преди всичко през образованието. Главната задача на образователната система е с изпреварващи темпове да усъвършенствува подготовката на кадрите, които ще работят в условията на автоматизираното производство. Тези млади специалисти трябва да притежават необходимите знания, умения и навики. Колкото по-бързо съумеем да схванем тази необходимост и творчески да се пренастроим за организиране и провеждане на учебния процес, толкова по-бързо и ефективно ще се решават въпросите на научно-техническия прогрес у нас. А. Поликарпов (1981) посочва като съществен елемент на интелектуализацията творческото озарение и неговото значение в науката. Според него не е достатъчно само да се обучава ученикът, а да се учи на умението да се учи. В това отношение са интересни схващанията на Л. Георгиев (1982). Той разглежда интелектуализацията на педагогическия труд в две измерения: първо, разумно използване на интелекта, вложен в учебниците, книгите и УТС. Той намира, че все още недостатъчно умеем да се възползуваме от този интелектуален потенциал. Четем, но ни липсват умения за рационално претворяване, осмисляне и най-вече прилагане в практиката; второ, умението на учителя да постъпва максимално интелектуално, максимално разумно, максимално адекватно на изискванията на условията. Според същия автор рационалността на интелектуалната дейност се обуславя от развитата способност у учениците самостоятелно и продуктивно да осмислят и овладяват нови знания и умения на базата на придобитото, за творческо движение напред в познанието и практиката. Л. Попов (1981) предлага някои основни характеристики на интелектуалното развитие, които представляват основата на творческата научна и научно-техническа дейност:

умението на личността да се ориентира в изменящи и усложняващи се условия;

умението за самостоятелно откриване и поставяне на проблема и намиране пътища и средства за неговото решаване;

степената на изграждане на хипотетико-дедуктивна стратегия при решаване на теоретични и практически задачи;

възможността на субекта в своята познавателна и творческа дейност да извърши преход от конкретна форма на данните към абстрактна, символна форма на изразяване на тяхната същност и отношения и, обратно, от обобщена символическа форма към конкретните данни;

степената на развитие на рефлексията, която се проявява в учението на субекта да анализира и оценява собствените мисловни операции, качества и способности за решаване на задачите. Н. Доксанлиева (1981), като се спира на някои изследвания на чужди автори и съобразно своите виждания, определя интелектуалните качества като способност за ориентирване в обстановката, за оценка на дадена ситуация, способност за обхващане на обектите в тяхната цялост и функционално единство, за проследяване на главните процеси и взаимовръзки, разпознаване, свързване, творческо пресъздаване и конструиране, преформулиране, интуиция, усет за новото, усет за вяра на насока, самокритика. Интелектуалните умения са свързани с протичането на различни психически процеси — възприемане, запомняне, осмисляне, които предполагат умение внимателно да възприемат информация, умение рационално да запомнят, умение логически да се осмисля учебният материал, умение да се решават проблемно-познавателни задачи, умение да се осъществява самоконтрол в учебно-познавателната дейност.

Определен принос в изясняването на интелектуализацията на учебния процес прави Д. Йорданов (1981). Според него в основата на интелектуализацията на обучението стоят научните понятия и умствените действия. В същност решаването на новата задача посредством овладяването на адекватни понятия и умствени действия в условията на оптимално сътрудничество открива зоната, в която може да бъде повишено интелектуалното равнище на обучението.

Собствено тази „зона“ е онова реално „психическо поле“, в което се осъществява интелектуализацията на учебния процес. По-нататък авторът говори за „вертикална интелектуализация“ и „хоризонтална интелектуализация“. „Вертикалната интелектуализация“ той свързва с поддържането на благоприятно интелектуално равнище на обучението, което се осъществява чрез последователно разширяване кръга на научните понятия и закони в съответствие с ония анатомо-физиологически и психически изменения, които настъпват в учащите се след усвояването на определено учебно съдържание в дадена училищна степен. Изхождайки от логиката на учебния процес, авторът добавя като задължително условие и активното участие на учениците към предмета на учебната дейност. От гледна точка на психологията на обучението е наложително учащият се като субект на учебната дейност да се включи в самия процес на овладяване на понятията и действията така, че той да стане негова потребност и личностен смисъл.

За пръв път в литературата Д. Йорданов въвежда понятието „хоризонтална интелектуализация“. Той определено го свързва със задължителното равнище на учебното съдържание, но докато вертикалната интелектуализация се осъществява на последователни „етажи“, т. е. учебни години на образователната система за даден учебен предмет, то хоризонталната интелектуализация се осъществява на основата на постиженията на съответната наука в границите на отделните „етажи“. Какво по-точно има пред вид авторът? За да се поддържа оптимално съответствие с постиженията на научно-техническия прогрес, е необходимо да се обновява задължителното равнище на учебното съдържание с ония знания, понятия и закономерности, без които съвременната подготовка на подрастващите поколения не би могла да се признае за пълноценна. В същност това обогатяване на задължителното равнище на учебното съдържание с утвърдени и признати от науката знания, допустими само за отделните класове, Д. Йорданов условно нарича „хоризонтална интелектуализация“.

От извършеното проучване и задълбочен анализ на различните становища относно същността на интелектуализацията и във връзка със спецификата на

учебния процес ние приемаме следното разбиране: интелектуализацията е процес на нарастване на интелектуалното равнище на обучаваните, което им осигурява умения за целесъобразно усвояване, осмисляне, преработване и прилагане на знанията и индивидуалната и обществената практика съобразно изискванията на конкретните условия, като това се постига не за сметка на увеличаване на времето, а чрез интензификация на учебния процес.

Ще се опитаме да изложим по наше мнение пътищата за интелектуализацията на обучението по география:

1. Пътят на „вертикалната и хоризонталната интелектуализация“, като приемаме онова разбиране, което влага Д. Йорданов, е задължителен. Това на практика означава строго, логическо структуриране на учебното съдържание по география в средното училище, като постепенно се усложнява научното изложение съобразно последните достижения на географските науки и анатомо-физиологическите и психическите особености на учениците, от една страна. Това изискване може да се реализира при актуализирането на учебните програми по география и при изработването на нови за нуждите на съвременното средно училище. На второ място — обновяване и допълване на задължителното равнище на учебното съдържание за отделните класове като резултат от съвременните новости в географските науки. За разлика от първата постанова това изискване има по-оперативен характер. То би могло да се осъществи при наличие на адълбочена научна подготовка от страна на учителите и педагогическо майсторство в тяхната дейност. Безспорно тук биха могли да окажат ценна помощ и всички методици, които имат непосредствен контакт с учителите, чрез компетентните си указания и напътствия за актуализиране на учебното съдържание по география при отделните „етажи“, т. е. класове. Немалка роля могат да изиграят отделните методически обединения и школи при различните окръзи.

2. Оптимална организация на учебния процес по география в психолого-педагогически смисъл на това понятие. Необходимо е да подчертаем, че най-голямо значение за човешкия интелект има мисленето. Начинът на мислене, неговата интензивност, продължителност и продуктивност характеризират до голяма степен и самия интелект. Те определят неговата преобразуваща, творческа същност. Налага се по-цялостно развитие на мисленето, при което наред с продуктивното по-голямо внимание заслужава познавателното и оценъчно мислене. Днес определено можем да кажем, че образованието не е това, което знаем, а това, което можем да извършим с помощта на знанието. Важно условие за разгръщане на интелектуалния потенциал на личността има и създаването на познавателни интереси или „мотивационна сфера“ (И. Лернер, 1977), които предполагат положително, емоционално отношение към дейността. Оттук произлиза и проблемът за умственото възпитание и развитие на учениците. Нужно е развитие на интелектуалните способности и преди всичко на творческото въображение, на способността за свързване, комбиниране и структуриране, за схващане на основната идея, принципи, закономерности и пр. Всячко това предполага по-целенасочено използване на отделните мисловни операции, по-широко приложение на аналитичното наблюдение, на съпоставянето и противопоставянето, на вариативното пресъздаване на едно явление или процес с различни средства, както и използването на едно средство за пресъздаване на различни идеи. Интелектуализацията на човешката дейност изисква да се развива и неговата емоционална и волева сфера. Особено значение имат волята и волевите качества на личността — целеустременост, инициативност, самостоятелност, решителност и смелост, настойчивост и упоритост, съдържаност и самообладание, увереност в силите и дисциплинираност. В това отношение редица съветски психолози отбелязват, че е необходимо да се определят характеристиките на общото интелектуално развитие и те да станат обект на специално организирана дейност, като се постигне качествено ново единство между материални и формални цели на обучението.

3. Задълбочена съвременна научна подготовка, която изисква да се по-

знават всички новости в географската, педагогическата и методическата география. Без солидна географска подготовка на учителя, която му позволява да изяснява учебното съдържание на основата на логиката на науката, на основата на причинно-следствените връзки и закономерности между процесите и явленията, мотивиране на практическата приложимост на географските знания и умения, не може да се осъществява интелектуализация на обучението по география. Този процес е тясно свързан с педагогическото майсторство и с необходимостта от приложение на постиженията на педагогическата и методическата наука. В процеса на интелектуализацията учителят трябва да използва не само методите, водещи до умственото развитие на учениците, до тяхното творческо търсене и изследване, но е призван и да създава и нетрадиционни, нови интелектуални образци на учебна дейност. Всичко това предполага модерна техническа осигуреност на учебната дейност, съвременна научна организация на труда на учителя и учениците. За обучението по география това изискване е свързано с наличието на модерно обзаведен кабинет и географска площадка.

4. Методическият апарат на урока трябва да бъде съобразен с изискванията за интелектуализация на учебния процес, т. е. да предоставя на учениците максимална възможност за активност и самостоятелност в тяхната умствена, познавателна дейност. На първо място, можем да посочим *проблемното обучение*, което има определени предимства в това отношение. То допринася да се формират умения у учениците да анализират, да синтезират, да обобщават, да правят изводи, да мислят научно, диалектически, спомага за превръщането на знанията в убеждение и норми на поведение. Чрез проблемното обучение учениците не само стигат до новите знания, но се запознават и с пътищата на тяхното откриване, с доказателства за правилността им, формира се готовност за творческа дейност. Противоречията, възникващи в учебния процес при разрешаването на проблемните задачи, стават двигател на творческия процес, допринасят за формиране на диалектико-материалистически мироглед, за издигане на интелектуалното равнище. На второ място, ще изтъкнем значението на *изследователския метод*. Той допринася за развиване на редица изследователски качества: наблюдателност, съпоставяне, работа с литература и др. По-някога изследователската дейност е свързана с провеждане на експеримент — висша форма на този метод. Всичко това активизира и задължава ученика, защото той самият е организатор и изпълнител на тази дейност, т. е. превръща я в целесъобразен творчески процес. На трето място, ще посочим ролята на *интегралния подход* в образователния процес. Той се проявява в интеграция на научното и художественото познание на образователното съдържание, от една страна, и в интеграцията на познавателната дейност на субекта, от друга. Задачата на учителя е не да поднесе готов синтез от научно и художествено познание, а да подпомогне учениците в тяхната самостоятелна интегративна дейност. Особено ценно равнище на приложение на интегралния подход за обучението по география се явява междупредметният и вътрешнопредметният синтез.

Безспорно пътищата за интелектуализацията на учебния процес по география са многообразни и сложни. В рамките на това кратко изложение нямаме възможност да изчерпим въпроса в неговата пълнота, още повече, че в методиката на обучението по география той е неразработен. В продължение на една учебна година с помощта на учител-специалист бяха експериментално проверени горенаведените постановки. Положителните резултати от направеното изследване ни дадоха основание да споделим този опит с цел да подпомогнем учителите и техните търсения за усъвършенстване на учебно-възпитателния процес по география.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ж и в к о в, Т., Образованието и интелектуализацията. Във: Образователното дело — дело всенародно, т. II, С., Нар. просвета, 1980.
2. А л е к с и е в, А., Същност и съдържание на интелектуализацията и нейното отражение върху интензивността на труда. — Във: Интелектуализация и социална практика, С., 1981.
3. Г е о р г и е в, Л. Ст., Интензификация на учебно-възпитателния процес, Народна просвета, 1982, № 1.
4. Д о к с а н л и е в а, Н., Изграждане на интелектуални умения у учениците, С., НП, 1981, с. 85.
5. Й о р д а н о в, Д., Интелектуализация и образование, С., НП, 1981.
6. К и ч и к о в, Хр., Интелектуализация на учебния процес по география в VII кл. Дипл. работа, С., 1982.
7. Л е р н е р, М., Познавателната самостоятелност на учениците и организираността на учебния процес. Във: Познавателната самостоятелност на учениците, съст. П. Петров и И. Лернер, С., Народна просвета, 1977.
8. М а р к о в, М., Интелектуализацията — обективна необходимост на зрял социализъм. Политическа просвета, 1980, № 3, с. 35—45.
9. Н и к о л о в, П., Интегралният подход в образователния процес, С., МНП, 1982.
10. П о л и к а р о в, А., Интелектуализация, творчество и творческа интелигенция. Проблеми на висшето образование, 1981, № 5.
11. П о п о в, Л., Основни характеристики на интелектуалното развитие. Народна просвета, 1981, № 5.
12. С т е ф а н о в, Н., Интелектуализацията — формула за прогрес в епохата на научно-техническата революция. Работническо дело, 16 и 17. IV. 1980, бр. 107 и 108.
13. Т о п е н ч а р о в, Вл., Висок смисъл и съдържание на труда. Работническо дело, 11. II. 1980, бр. 42.
14. Ф о л, Ал., Образование и интелектуализация. Проблеми на висшето образование, 1981, № 5.
15. Я х и е л, Н., Относно понятието „Интелектуализация“ Във: Интелектуализация и социална практика, С., 1981.

INTELLECTUALISATION OF THE TEACHING
IN GEOGRAPHY

Maria Manuilova

S u m m a r y

Intellectualisation is a process which must be applied not only to the material production but in all the spheres of the social life. The question of intellectualising the educational process is not well developed in the pedagogical and methodological literature. In the suggested article an experiment is made in order to find out the theoretical nature of the nation intellectualisation of the educational process, as to show the methodical ways for its realisation in the course of the educational process in geography.